

BUITENRELATIONELE SEKS: EEN TOETS EN UITBREIDING VAN HET MODEL VAN BEREDENEERD GEDRAG^o

Bram P. Buunk en Arnold B. Bakker*

Vanuit het gezichtspunt van de theorie van beredeneerd gedrag werd de intentie tot buitenrelationele seks onderzocht in twee steekproeven, die werden ondervraagd vóór en na de ontdekking van het AIDS-virus. Uit de resultaten blijkt dat in beide steekproeven attitudes en subjectieve normen onafhankelijke voorspellers waren van de intentie tot buitenrelationele seks. Het waargenomen gedrag van anderen bleek echter daarnaast een onafhankelijke voorspeller van deze intentie, en in Studie 2 bleek zelfs dat de waargenomen gedragsintentie bij anderen het effect van de waargenomen sociale norm liet verdwijnen. Voorts bleek dat in Studie 2 de intentie tot buitenrelationele seks ook werd voorspeld door de waargenomen controle over dit gedrag. Tenslotte kwam in beide studies naar voren dat het gedrag in het verleden een additioneel, direct effect had op intenties. De implicaties voor de conceptualisering van de normatieve component, en voor de rol van gewoontes in attitude-gedragsmodellen worden uiteengezet.

Waarom vertonen mensen buitenrelationeel seksueel gedrag ondanks het feit dat zulk gedrag in het algemeen wordt beschouwd als een ernstige schending van vertrouwen en loyaliteit? Is dit gedrag het gevolg van een min of meer overwogen beslissing? Wordt het aangemoedigd door een toegeeflijke sociale omgeving? Of is dit gedrag het resultaat van een seksuele drijfveer waarover men weinig controle ervaart? Dit soort vragen is bijzonder actueel, omdat buitenrelationele seks het risico kan vergroten dat HIV zich verspreidt in de populatie. Hoewel er vóór de AIDS-crisis een groot aantal studies zijn gedaan naar buitenrelationele seks (voor een overzicht, zie Thompson, 1983), zijn er sinds het begin van de AIDS-crisis slechts een beperkt aantal studies gedaan naar de determinanten van buitenrelationeel seksueel gedrag (voor een uitzondering, zie Prins, Buunk & Van Yperen, 1993).

Het huidige onderzoek richt zich op enkele factoren die verband houden met de geneigdheid tot buitenrelationeel seksueel gedrag in een steekproef die werd ondervraagd vóór, en in een steekproef die werd ondervraagd ná de ontdekking van HIV. In beide steekproeven wordt buitenrelationele seks onderzocht vanuit het gezichtspunt van de theorie van beredeneerd gedrag (Fishbein & Ajzen, 1975). Volgens deze theorie maken mensen weloverwogen beslissingen wanneer ze voor de keuze staan om bepaald gedrag, in dit geval buitenrelationele seks, al dan niet te vertonen. De intentie om een buitenrelationele seksuele relatie aan te gaan wordt verondersteld de beste voorspeller te zijn van hun daadwerkelijke gedrag, en deze intentie wordt bepaald door de *attitude* ten aanzien van dit gedrag, i.e. de mate waarin dit gedrag als positief wordt gewaardeerd, en de *subjectieve normen*, i.e. de mate waarin men

* Prof Dr A.P. Buunk is hoogleraar Sociale Psychologie, Drs A.B. Bakker is onderzoeker. Correspondentie-adres: Rijksuniversiteit Groningen, Vakgroep Sociale & Organisationspsychologie, Grote Kruisstraat 2/1, 9712 TS Groningen.
o Geaccepteerd voor publicatie 18 maart 1994.

percipieert dat personen in de referentiegroep dit gedrag goedkeuren. Hoewel deze theorie op een succesvolle manier is toegepast op een grote verscheidenheid aan gedragingen, waaronder consumentengedrag, geboortenregeling, en stemgedrag bij verkiezingen (Ajzen & Fishbein, 1980), is ze nog weinig gebruikt om seksueel gedrag te bestuderen (zie echter voor een toepassing op anogenitaal contact De Wit, Van Griensven, Kok & Sandfort, 1993).

Niet alleen wordt het model van beredeneerd gedrag getoetst in twee studies, maar daarnaast wordt het model in beide studies op een aantal manieren uitgebreid. De eerste uitbreiding betreft een aanvullende en afwijkende conceptualisering van de normatieve component in de theorie. In het oorspronkelijke model van Fishbein en Ajzen (1975) bestond deze component alleen uit de waargenomen *verwachtingen* van anderen, en door individuele verschillen in de mate waarin mensen geneigd zijn om toe te geven aan zulke verwachtingen. Echter, met name wanneer het gaat om de invloed van anderen met een gelijke status, en om gedrag dat deze personen zelf ook zouden kunnen vertonen, zijn niet alleen de waargenomen verwachtingen van anderen belangrijk, maar speelt ook het waargenomen *gedrag* van anderen mogelijk een rol. Het verschil tussen beide vormen van sociale invloed is allereerst dat ze verwijzen naar verschillende soorten normen. Verwachtingen van anderen hebben eerder betrekking op wat men *behoort* te doen (prescriptief), terwijl het gedrag van anderen veeleer verwijst naar wat *gebruikelijk* is om te doen (descriptief). Bovendien: om toe te geven aan de eerste vorm van invloed hoeft men de opinie van anderen niet noodzakelijk ook als valide te accepteren, terwijl bij waargenomen gedrag de informatie component vaak ook een rol zal spelen: "Wanneer iedereen dit doet, dan moet daar wel een reden voor zijn". Men accepteert dan het feit dat iedereen zich op een bepaalde manier gedraagt als informatie over de werkelijkheid. We verwachten daarom dat het waargenomen gedrag van anderen een onafhankelijke, en ten minste even belangrijke rechtstreekse determinant is van gedrag als waargenomen verwachtingen (cf. Allen & Wilder, 1977; Cialdini, Reno & Kallgren, 1990).

Tenslotte wordt in het huidige onderzoek nagegaan in hoeverre het gedrag in het verleden als aanvullende factor van invloed is op de intentie betrokken te raken in een buitenrelationele seksuele relatie. Er bestaat nog steeds veel discussie over de vraag of eerder vertoond gedrag direct van invloed is op gedragsintenties, of alleen indirect via attitudes (Olson & Zanna, 1993). In verschillende modellen is gewoonte opgenomen als een belangrijke voorspeller van toekomstig gedrag (Bentler & Speckart, 1979; Ronis, Yates & Kirscht, 1989), en met name seksueel gedrag zou onderhevig kunnen zijn aan bepaalde gewoonten, en zou wel eens minder sterk geleid kunnen worden door beredeneerde beslissingen dan andere gedragingen zoals consumentengedrag en geboorteregeling. Daarom wordt onderzocht in hoeverre de frequentie van buitenrelationeel seksueel gedrag in het verleden nog extra variantie verklaart nadat de andere variabelen - attitude, waargenomen normen, en waargenomen gedrag - zijn opgenomen in het model.

STUDIE 1

Methode

Steekproef

De steekproef bestond uit 125 mannen en 125 vrouwen die waren ondervraagd in 1977 (Buunk, 1980, 1981). De meeste respondenten waren getrouwd (79%), en de anderen woonden sa-

men (21%). De gemiddelde duur van het huwelijk of de samenlevingsrelatie was ongeveer 10 jaar. Van de respondenten was 60% jonger dan 35 jaar (gemiddelde leeftijd 35), en had 51% één of meer thuiswonende kinderen. Het opleidingsniveau varieerde van alleen basisopleiding (10%), tot het gevolgd hebben of volgen van een vorm van hoger onderwijs (51%). Van de vrouwen werkte 49% buitenshuis. Bijna alle respondenten participeerden in het onderzoek zonder dat hun partner dat deed. Van de mannen had 26%, van de vrouwen 18% gedurende het voorafgaande jaar seksueel contact gehad buiten de eigen relatie. Voor een beschrijving van de procedure zij verwezen naar Buunk (1980, 1981).

Meetinstrumenten

Attitude ten aanzien van buitenrelationele seks werd gemeten met een attitudeschaal die verwees naar de negatieve versus positieve waardering van buitenrelationele seksuele verhoudingen in het algemeen. De schaal bevatte vier uitspraken waarin buitenrelationele seks negatief werd geëvalueerd, zoals "Geslachtsgemeenschap buiten het huwelijk valt nooit goed te praten" (gehercodeerd), en vier uitspraken waarin seksuele relaties buiten het huwelijk positief werden geëvalueerd, bijvoorbeeld "Geslachtsgemeenschap buiten het huwelijk kan voor een goed huwelijk erg stimulerend zijn". De antwoordmogelijkheden varieerden van "absoluut mee oneens" (1) tot "absoluut mee eens" (5). Cronbach's α voor de attitudeschaal was .93.

Intentie tot buitenrelationele seks. Als maat voor de geneigdheid tot buitenrelationele seks werd het volgende item uit de *Extramarital Behavioral Intentions Scale* (Buunk, 1988) gebruikt: "Zou u, wanneer de gelegenheid zich voordoet, geslachtsgemeenschap hebben met een andere man/vrouw?". De antwoordmogelijkheden waren: "beslist niet", "waarschijnlijk niet", "weet niet", "waarschijnlijk wel" en "beslist wel".

Subjectieve norm. Respondenten werden gevraagd om op een 9-puntsschaal, lopend van "heel verwerpelijk" (1) tot "heel goed" (9) aan te geven wat hun beste vrienden er van zouden vinden wanneer ze buitenrelationeel seksueel gedrag zouden vertonen.

Waargenomen gedrag van anderen. Om deze variabele te meten werden respondenten gevraagd aan te geven hoeveel van hun vrienden en kennissen zelf buitenrelationele seksuele relaties hadden. Dit werd gedaan op een 7-puntsschaal met als ankerpunten "niemand", "sommige van hen", "de meeste van hen", en "allemaal".

Seksueel gedrag in het verleden. Respondenten werden gevraagd om op een 7-puntsschaal aan te geven hoe vaak men in het voorafgaande jaar met een ander dan de vaste partner seksueel contact had gehad (1= nooit, 2= één of twee keer, etc., 7= vaker dan tien keer).

Resultaten

Omdat in het algemeen is gebleken dat mannen meer geneigd zijn tot buitenrelationele seks, en omdat er sekseverschillen kunnen bestaan in factoren die van invloed zijn op de geneigdheid tot buitenrelationeel seksueel gedrag (Buunk & Van Driel, 1989), werd sekse als factor in het design opgenomen. Om het oorspronkelijke model van beredeneerd gedrag te toetsen werd allereerst een MANOVA uitgevoerd, met sekse als factor en de twee variabelen in het model als covariaten, met een design waarin ook de interacties tussen sekse en de covariaten waren opgenomen. Uit deze analyse bleek dat er geen significant effect was van sekse,

$F(1,244)=.61$, $p=.44$, maar wel significante effecten van de attitude en de sociale norm, respectievelijk $F(1,244)=82.52$, $p<.001$, en $F(1,244)=35.90$, $p<.001$, en een significante interactie tussen attitude en sekse, $F(1,244)=5.34$, $p<.05$. De intentie om buitenrelationele seksuele contacten aan te gaan werd dus in het algemeen beïnvloed door subjectieve normen en, zoals uit een nadere beschouwing van het interactie-effect bleek, met name bij mannen door attitudes.

In een volgende analyse werd het model uitgebreid met het waargenomen gedrag van anderen. Deze analyse liet zien dat er nog steeds significante effecten waren van subjectieve normen en attitudes, respectievelijk $F(1,244)=68.82$, $p<.001$, en $F(1,244)=24.08$, $p<.001$, maar ook een additioneel significant effect van het waargenomen gedrag van anderen, $F(1,244)=10.07$, $p<.01$. Er bleken geen significante interacties meer te zijn. Tenslotte werd nogmaals dezelfde analyse uitgevoerd, maar nu met gedrag in het verleden als een aanvullende factor in het design. Attitudes, subjectieve normen en waargenomen gedrag van anderen bleken ook binnen dit uitgebreide model nog steeds significante effecten te hebben op intenties, respectievelijk $F(1,244)=58.05$, $p<.001$, $F(1,244)=21.88$, $p<.001$, en $F(1,244)=6.25$, $p<.05$, maar daarnaast was er een significant effect van gedrag in het verleden, $F(1,244)=10.43$, $p<.001$. Dit laatste effect geeft aan dat het feit dat iemand in het verleden een buitenrelationele seksuele relatie heeft gehad een onafhankelijke voorspeller is van de geneigdheid dit opnieuw te doen. In tegenstelling tot hetgeen wordt verondersteld in het model van Fishbein en Ajzen (1975), loopt de invloed van het gedrag in het verleden in dit geval niet uitsluitend indirect via attitudes. Een regressie-analyse resulteerde in een $R=.82$, hetgeen er op wijst dat de vier variabelen samen 67% verklaarden van de variantie in de geneigdheid om een buitenrelationele seksuele relatie aan te gaan. In geen van deze analyses was er een significant effect van sekse.

Discussie

De resultaten bevestigden de theoretische voorspellingen. Ten eerste werd het model van beredeneerd gedrag ondersteund, aangezien de intentie om buitenrelationele seksuele contacten aan te gaan onafhankelijk werd beïnvloed door de attitude en de sociale norm. Ten tweede kwam duidelijk naar voren dat er een aanvullend effect was van het waargenomen gedrag van anderen: dit effect was onafhankelijk van de rol van attitudes en subjectieve normen. Ten derde bleek dat gedrag in het verleden niet alleen indirect, maar ook direct van invloed was op de intentie om buitenrelationele seksuele contacten aan te gaan. In overeenstemming met vele andere studies naar uiteenlopende gedragingen zoals druggebruik (Bentler & Speckart, 1979), het bijwonen van colleges door studenten (Fredricks & Dossett, 1983), en het gebruik van veiligheidsgordels (Budd, North & Spencer, 1984), geeft ook het huidige onderzoek aan dat de invloed van gedrag in het verleden niet alleen gemedieerd wordt door attitudes, maar ook een rechtstreeks effect heeft op de intentie tot buitenrelationele seks.

Vanuit theoretisch oogpunt zijn de belangrijkste bevindingen van deze studie wellicht dat het waargenomen gedrag van anderen een directe determinant is van de intentie om buitenrelationele seksuele contacten aan te gaan, en dat deze determinant onafhankelijk is van de invloed van waargenomen verwachtingen (cf. Cialdini e.a., 1990). In overeenstemming met onze theoretische voorspellingen vonden we dat wanneer individuen beslissen om een buitenrelationele seksuele relatie aan te gaan, men zich niet alleen laat leiden door de

eigen attitudes en de waargenomen normen van anderen, maar ook door het waargenomen gedrag in de referentiegroep. Deze resultaten laten zien dat het zinvol kan zijn om de normatieve component in het model van Fishbein en Ajzen (1975) te modificeren of uit te breiden. Overigens spreekt het voor zich dat het hier om cross-sectioneel onderzoek gaat, en dat voor veel verbanden geen ondubbelzinnige causale uitspraken mogelijk zijn.

In Studie 2 werden dezelfde variabelen onderzocht, waarbij in sommige gevallen een iets andere operationalisatie werd gebruikt. Nadat Studie 1 was uitgevoerd, is het model van berekend gedrag echter door Ajzen (1985) uitgebreid tot het model van gepland gedrag door waargenomen gedragscontrole op te nemen in het model. Volgens Ajzen verwijst waargenomen controle naar de overtuiging van mensen dat ze in staat zijn om het gedrag succesvol uit te voeren, en een aantal studies heeft bewijs geleverd voor het onafhankelijke effect van deze factor naast attitudes en sociale normen (bijvoorbeeld Ajzen, 1991; Ajzen & Madden, 1986; Kok, De Vries, Mudde & Strecher, 1991; Madden, Ellen & Ajzen, 1992; Richard & Van der Pligt, 1991; Schifter & Ajzen, 1985). Omdat seksueel gedrag kan worden ervaren als een drijfveer die in bepaalde omstandigheden moeilijk te controleren is, leek het met name gerechtvaardigd om deze variabele op te nemen in het model.

STUDIE 2

Methode

Steekproef

De steekproef bestond uit 125 mannen en 125 vrouwen die werden ondervraagd in 1992. Bijna de helft van de respondenten was getrouwd (43%), de anderen woonden samen (23%), of hadden een vaste relatie zonder getrouwd te zijn of samen te wonen (34%). De gemiddelde duur van de relatie was ongeveer 9 jaar (spreiding: 1 tot 40). De gemiddelde leeftijd van de respondenten was 35 jaar (spreiding: 17 tot 65). Het opleidingsniveau varieerde van alleen basisopleiding (15%) tot ten minste voortgezet onderwijs (50%). Voorts bleek dat 76% van de steekproef buitenshuis werkzaam was. Alle respondenten participeerden in het onderzoek op basis van anonimiteit. Met betrekking tot leeftijd, duur van de relatie, en opleidingsniveau is de steekproef vergelijkbaar met die uit Studie 1. In tegenstelling tot Studie 1, bevatte de huidige steekproef echter een aantal respondenten die niet waren getrouwd of samenwoonden, en meer personen met een betaalde baan. In totaal had 41% van de vrouwen, en 54% van de mannen gedurende de voorafgaande vijf jaar tenminste één keer een eenmalig seksueel contact gehad met een ander dan de vaste partner.

Procedure

De steekproef werd gekozen door willekeurig 250 personen te kiezen uit een grote steekproef ($N=811$) die mededen aan een onderzoek naar veilig vrijen in heteroseksuele relaties (Bakker, Buunk, Van den Eijnden & Siero, 1993). Om de vergelijkbaarheid van de gegevens in Studie 1 en in Studie 2 te optimaliseren werd gebruik gemaakt van de gegevens van 125 mannen en 125 vrouwen, en werden mannen en vrouwen op een aantal demografische kenmerken *gematcht*, namelijk leeftijd, opleidingsniveau, werk, status van de relatie en duur van de relatie. De meerderheid van de respondenten werd geworven door oproepen op televisie en in landelijke dagbladen voor deelname aan een onderzoek naar veilig vrijen. Daarnaast werden een aantal mensen die een contact-advertentie hadden geplaatst in een landelijk

dagblad schriftelijk benaderd.

Iedereen die was benaderd ontving een schriftelijke vragenlijst. Bij de vragenlijst was een brief gevoegd waarin het doel van het onderzoek nogmaals kort werd uitgelegd. Respondenten werden gevraagd om de vragenlijst anoniem in te vullen, en hierover niet te discussiëren met hun partner voordat alle vragen waren beantwoord. Na een maand ontvingen personen die niet hadden gereageerd een herinneringsbrief. Alle respondenten werden beloond met een klein presentje.

Meetinstrumenten

Attitude ten aanzien van buitenrelationele seks werd gemeten door vier items uit de attitude-schaal van Studie 1. De items verwezen naar de negatieve of positieve waardering van buitenrelationele seksuele relaties in het algemeen, zoals "Seksuele contact buiten de vaste relatie valt nooit goed te praten" (gehercodeerd), en "Seksueel contact buiten de vaste relatie is helemaal niet zo erg" (1= helemaal mee oneens, 5= helemaal mee eens). Cronbach's α voor deze schaal was .81.

Intentie tot buitenrelationele seks. Als maat voor de geneigdheid tot buitenrelationele seks werd een item gebruikt dat sterk overeenkwam met het item uit de *Extramarital Behavioral Intentions Scale* (Buunk, 1990) dat was gebruikt in Studie 1, namelijk "In hoeverre zou u, wanneer de gelegenheid zich voordoet, seksueel contact hebben buiten de vaste relatie?" (1= beslist niet, 5= beslist wel).

Subjectieve norm. Respondenten werden gevraagd om op een 5-puntsschaal lopend van "vrij sterk afkeuren" (1) tot "geen enkel bezwaar" (5) aan te geven hoe hun vrienden en kennissen het zouden vinden wanneer ze seksueel contact zouden hebben buiten de vaste relatie.

Waargenomen intentie van anderen. Omdat de afhankelijke variabele de eigen intentie is, werd in dit onderzoek, anders dan in Studie 1, niet het waargenomen gedrag van anderen, maar de waargenomen intentie van anderen gemeten door te vragen in hoeverre de meeste vrienden en kennissen seksueel contact zouden hebben met iemand anders dan de vaste partner wanneer de gelegenheid zich voordoet (1= beslist niet, 5= beslist wel).

Waargenomen gedragscontrole werd gemeten door te vragen in hoeverre het respondenten moeite zou kosten om, wanneer men dat zou willen, af te zien van seksuele contacten buiten de vaste relatie (1= beslist niet, 5 = beslist wel).

Buitenrelationeel seksueel gedrag. Respondenten werden gevraagd om op een 5-puntsschaal die liep van "nooit" (1) tot "vaker dan tien keer" (5), aan te geven hoe vaak ze gedurende de voorafgaande vijf jaar een éénmalig seksueel contact hadden gehad met een ander dan de vaste partner. Vergeleken met Studie 1 was dus het tijdsinterval uitgebreid van één tot vijf jaar. Bovendien was, omdat in dit onderzoek met name promiscuïteit centraal stond, gevraagd naar korte contacten.

Resultaten

Om het model van gepland gedrag te toetsen werd een MANOVA uitgevoerd, met sekse als factor en de drie modelvariabelen als covariaten, met een design waarin ook de interacties tussen sekse en de covariaten werd onderzocht. Uit deze analyse bleek dat het effect van sekse het significantieniveau benaderde, $F(1,244)=2.84$, $p=.09$, en dat er significante effec-

ten optraden van attitudes, subjectieve normen, en waargenomen controle, respectievelijk $F(1,244)=170.01$, $p<.001$, $F(1,244)=6.53$, $p<.05$, en $F(1,244)=12.12$, $p<.001$. Er waren geen significante interacties met sekse. In overeenstemming met het model van Ajzen (1985, 1991) bleek dus dat de intentie tot buitenrelationele seks niet alleen werd bepaald door de attitude en de subjectieve norm, maar ook door de gepercipieerde beheersbaarheid van dit gedrag. In een volgende analyse werd het model uitgebreid met de waargenomen intentie van anderen. Uit deze analyse kwam naar voren dat er nog steeds significante effecten waren van attitude, $F(1,244)=158.66$, $p<.001$, en waargenomen gedragscontrole, $F(1,244)=9.61$, $p<.01$, met daarnaast een significant effect van de waargenomen intentie van anderen, $F(1,244)=11.36$, $p<.001$. Na opname van deze laatste variabele in het design bleek echter het effect van de subjectieve norm te verdwijnen, $F(1,244)=2.11$, $p=.15$. Er waren geen significante interacties en er was ook geen significant effect van sekse. Tenslotte werd dezelfde analyse uitgevoerd met nu het gedrag in het verleden als een aanvullende factor in het design. Opnieuw bleek dat er geen significante effecten waren van sekse en subjectieve normen, en geen significante interacties, maar dat attitudes, waargenomen controle, en de waargenomen intentie van anderen ook in dit uitgebreide model significante effecten hadden op intenties, respectievelijk $F(1,244)=136.14$, $p<.001$, $F(1,244)=6.44$, $p<.05$, en $F(1,244)=4.21$, $p<.05$. Daarnaast was er een significant effect van gedrag in het verleden, $F(1,244)=20.61$, $p<.001$. Net als in Studie 1 laat dit laatste sterke effect zien dat het feit dat iemand in het verleden buitenrelationele seksuele contacten heeft gehad een onafhankelijke voorspeller is van de geneigdheid om opnieuw vreemd te gaan, zelfs wanneer het model wordt uitgebreid met het waargenomen gedrag van anderen. Blijkbaar wordt de veronderstelling in het model van Fishbein en Ajzen (1975) dat gedrag in het verleden alleen indirect, via attitudes, van invloed is op de intentie niet ondersteund met betrekking tot buitenrelationeel seksueel gedrag. Een regressie-analyse resulteerde in een $R=.86$, hetgeen er op wijst dat de vijf variabelen samen 74% van de variantie in de geneigdheid tot buitenrelationele seks verklaarden.

Discussie

De resultaten uit Studie 2 bevestigen de bevindingen uit Studie 1, en wijzen op een aantal manieren op een uitbreiding hiervan. Ten eerste bleek in Studie 2 opnieuw dat de attitude en de subjectieve norm onafhankelijke voorspellers zijn van de intentie tot buitenrelationele seks. Ten tweede werd de voorgestelde uitbreiding van het model van beredeneerd gedrag in het model van gepland gedrag door waargenomen gedragscontrole als een derde variabele op te nemen duidelijk ondersteund (cf. Ajzen, 1991). De drie variabelen leverden een onafhankelijke bijdrage aan de voorspelling van de geneigdheid tot buitenrelationele seksuele contacten. De overtuiging niet in staat te zijn om controle uit te oefenen over de seksuele drijfveer is blijkbaar van invloed op de ervaren kans op het aangaan van een buitenrelationele seksuele relatie, mocht zich zo'n situatie voordoen. Ten derde bleek dat de waargenomen intentie van anderen een onafhankelijk effect had op de eigen intentie tot buitenrelationele seks, een invloed die niet alleen sterker was dan die van waargenomen gedrag in Studie 1, maar ook dan die van de subjectieve norm zoals voorgesteld in de modellen van Fishbein en Ajzen (1975) en Ajzen (1991). Tenslotte bleek dat de hoeveelheid verklaarde variantie in de intentie tot buitenrelationele seks in Studie 2 vergelijkbaar was met die in Studie 1.

Algemene discussie

In het huidige onderzoek werd de intentie om buitenrelationele seksuele contacten aan te gaan onderzocht in twee vergelijkbare steekproeven die beide een aanzienlijk aantal personen bevatten die in het verleden buitenrelationele seksuele contacten waren aangegaan. De ene steekproef werd ondervraagd vóór, de ander na de opkomst van AIDS, en dus na de hiermee gepaard gaande maatschappelijke discussie over de risico's van promiscue seksuele contacten. Een eerste belangrijke bevinding uit dit onderzoek is dat attitudes, waargenomen normen, het waargenomen gedrag van anderen en gedrag in het verleden, alle van invloed lijken te zijn op de intentie tot het aangaan van buitenrelationele seksuele relaties. Hoewel buitenrelationele seks op zichzelf niet risicovol hoeft te zijn, is het toch opvallend dat ook vandaag de dag mensen die in het verleden buitenrelationele seksuele contacten hebben gehad, en die dit gedrag als normaal percipiëren in hun referentiegroep, evenveel kans hebben opnieuw een buitenrelationele seksuele relatie aan te gaan als voor de opkomst van AIDS.

Een andere implicatie van dit onderzoek is dat door het bestuderen van buitenrelationele seks steun wordt geboden voor de externe validiteit van het model van beredeneerd gedrag (Fishbein & Ajzen, 1975) en de theorie van gepland gedrag (Ajzen, 1991). Hoewel in een aantal studies in deze onderzoekstraditie seksueel gedrag is onderzocht (bijvoorbeeld De Wit e.a., 1993), is voor zover wij weten het huidige onderzoek het eerste waarin *buitenrelationele seks* wordt bestudeerd. Het is met name vermeldenswaardig dat waargenomen controle een onafhankelijke voorspeller lijkt te zijn van de intentie tot buitenrelationele seks, hetgeen erop wijst dat mensen met een dergelijke intentie van mening zijn dat het al dan niet aangaan van seksueel contact met derden tot op zekere hoogte onbeheersbaar is.

De belangrijke rol van waargenomen gedrag van anderen in beide studies, en met name in Studie 2 waarin het effect van de subjectieve norm zoals verondersteld in het oorspronkelijke model van Fishbein en Ajzen (1975) werd "ondergesneeuwd", suggereert dat de normatieve component in dit model een andere conceptualisatie behoeft. De waargenomen verwachtingen van anderen zijn blijkbaar niet de enige, of zelfs in alle omstandigheden de meest vruchtbare manier om subjectieve normen te definiëren. Het lijkt er niet alleen toe te doen wat men meent dat anderen *verwachten*, maar evenzeer wat men meent dat anderen zelf *doen*. Niet alleen prescriptieve, maar ook descriptieve normen lijken derhalve van belang voor de voorspelling van gedrag.

Het huidige onderzoek voorziet ook in een bijdrage aan de discussie over het effect van gedrag in het verleden op toekomstige gedragsintenties. In de literatuur bestaat er nog steeds een meningsverschil over de vraag of gedrag in het verleden een direct effect heeft op gedragsintenties, dan wel, zoals de modellen van Fishbein en Ajzen (1975) en Ajzen (1991) veronderstellen, alleen indirect via attitudes intenties beïnvloedt (Olson & Zanna, 1993). Onze bevindingen doen vermoeden dat gedrag in het verleden een effect heeft op toekomstige intenties dat onafhankelijk is van andere factoren. Het is mogelijk dat dit effect met name zo sterk naar voren kwam in het huidige onderzoek omdat seksueel gedrag meer onderhevig is aan bepaalde gewoonten, en minder wordt geleid door overwogen beslissingen dan andere gedragingen zoals consumentengedrag en geboorteregeling.

Ondanks de belangwekkende resultaten, kleven er ook een aantal beperkingen aan het huidige onderzoek. Allereerst zijn in een dergelijk cross-sectioneel onderzoek ondubbelzinnige causale uitspraken niet mogelijk. Voorts werden als gevolg van het lange tijdsinterval

tussen beide studies niet alle variabelen op precies dezelfde manier gemeten. Het verschil in operationalisatie zou verantwoordelijk kunnen zijn voor het minder sterke effect van subjectieve normen in Studie 2. Hoewel deze norm in beide studies werd gemeten door één enkel item, werd in Studie 1 gebruik gemaakt van een 9-puntsschaal, en in Studie 2 van een 5-puntsschaal. Dit kan hebben geleid tot een beperkte spreiding van de scores in deze laatste studie. Bovendien werd het gedrag van anderen in Studie 1 gemeten door te vragen naar het gedrag van anderen in het verleden, en in Studie 2 door te vragen naar de bij anderen waargenomen gedragsintenties. Het is mogelijk dat de laatste operationalisatie gevoeliger is voor projectie, en daardoor sterker gerelateerd was aan gedragsintenties. Een tweede beperking is dat beide studies niet helemaal vergelijkbaar waren, aangezien in Studie 2 ook personen voorkwamen die niet getrouwd waren of samenwoonden. De status van de relatie bleek echter op geen enkele variabele uit het model van invloed. Het is dus onwaarschijnlijk dat dit verschil de enigszins afwijkende resultaten van beide studies kan verklaren. Het huidige onderzoek laat niettemin zien dat de determinanten van buitenrelationele seks, ondanks de opkomst van AIDS, over een periode van vijftien jaar grotendeels gelijk zijn gebleven. Daarnaast blijkt echter dat ook de overtuiging niet goed in staat te zijn om zichzelf te beheersen een belangrijke determinant kan zijn van de intentie tot buitenrelationele seks. Bovendien suggereren de resultaten dat de conceptualisering van normatieve invloeden in de modellen van beredeneerd gedrag en gepland gedrag enigszins zouden moeten worden verfijnd en aangepast.

Summary

Extradyadic sexual behavior: A test and expansion of the model of reasoned action

From the perspective of the theory of reasoned action, the intention to engage in extradyadic sexual behavior was studied in two samples which were questioned before and after the discovery of the AIDS-virus. The results showed that in both samples attitudes and subjective norms were independent predictors of extradyadic intentions. However, the perceived behavior of others was an additional independent predictor of the intention to engage in extradyadic sex, and in Study 2 this variable made the effect of the perceived social norm even disappear. Furthermore, in Study 2, extradyadic intention was also predicted by self-efficacy, suggesting that this behavior is not felt completely under one's control. Finally, in both studies past behavior had an additional, direct effect upon future intentions. The implications for the conceptualization of the normative component, and the role of habit in attitude-behavior models are discussed.

Literatuur

- Ajzen, I. (1985). From intentions to actions: A theory of planned behavior. In J. Kuhl en J. Beckmann (Eds.), *Action-control: From cognition to behavior* (pp. 11-39). Springer, Heidelberg.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50: 179-211.
- Ajzen, I. en M. Fishbein (Eds.) (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Ajzen, I. en T.J. Madden (1986). Prediction of goal-directed behavior: Attitudes, intentions, and perceived behavioral control. *Journal of Experimental Social Psychology*, 22: 453-474.
- Allen, V.L. en D.A. Wilder (1977). Social comparison, Self-evaluation, and conformity to the group. In J.M. Suls en R.L. Miller (Eds.), *Social comparison processes: Theoretical and empirical perspectives* (pp.187-208). Hemisphere, Washington, D.C.
- Bakker, A.B., B.P. Buunk, R.J.J.M. van den Eijnden en F.W. Siero, (1993). Waargenomen gedrag van anderen en de intentie tot AIDS-preventief gedrag bij heteroseksuelen: Een nuancering van de theo-

- rie van gepland gedrag. In B. Verplanken, P.A.M. van Lange, R.M. Meertens, & F.W. Siero (Red.), *Sociale psychologie en haar toepassingen* (pp. 100-114). Eburon, Delft.
- Bentler, P.M. en G. Speckart (1979). Models of attitude-behavior relations. *Psychological Review*, 86: 452-464.
- Budd, R.J., D. North en C. Spencer (1984). Understanding seat belt use: A test of Bentler and Speckart's extension of the "theory of reasoned action". *European Journal of Social Psychology*, 14: 69-78.
- Buunk, B.P. (1980). Extramarital sex in the Netherlands: Motivations in social and marital context. *Alternative Lifestyles*, 3: 11-39.
- Buunk, B.P. (1981). De samenhang van attitudes en sociale normen met de intentie tot buitenechtelijke seks. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 36: 165-170.
- Buunk, B.P. (1988). The extramarital behavioral intentions scale. In C.M. Davis, W.L. Yarber, en S.L. Davis (Eds.), *Sexually-related measures. A compendium* (pp. 99-100). Graphic Publishing, Lake Mills, Iowa.
- Buunk, B.P. en B. van Driel (1989). *Variant lifestyles and relationships*. Sage Publications, Newbury Park, California.
- Cialdini, R.B., R.R. Reno en C.A. Kallgren (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58: 1015-1026.
- De Wit, J.B.F., G.J.P. van Griensven, G.J. Kok en T.G.M. Sandfort (1993). Why do homosexual men relapse into unsafe sex? Predictors of resumption of unprotected anogenital intercourse with casual partners. *AIDS*, 7: 1113-1118.
- Fishbein, M. en I. Ajzen (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*. Addison-Wesley, Reading, M.A.
- Fredricks, A.J. en D.L. Dossett (1983). Attitude-behavior relations: A comparison of the Fishbein-Ajzen and the Bentler-Speckart models. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45: 501-512.
- Kok, G.J., H. de Vries, A.N. Mudde en V.J. Strecher (1991). Planned health education and the role of self-efficacy: Dutch research. *Health Education Research*, 6: 231-238.
- Madden, T.J., P.S. Ellen en I. Ajzen (1992). A comparison of the theory of planned behavior and the theory of reasoned action. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18: 3-9.
- Olson, J.M. en M.P. Zanna (1993). Attitudes and attitude change. *Annual Review of Psychology*, 44: 117-154.
- Prins, K.S., B.P. Buunk en N.W. van Yperen (1993). Equity, normative disapproval and extramarital relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 10: 39-53.
- Richard, R. en J. van der Pligt (1991). Factors affecting condom use among adolescents. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 1: 105-116.
- Ronis, D.L., J.F. Yates en J.P. Kirscht (1989). Attitudes, decisions, and habits as determinants of repeated behavior. In A.R. Pratkanis, S.J. Breckler, en A.G. Greenwald (Eds.), *Attitude, structure and function*. Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- Schifter, D.B. en I. Ajzen (1985). Intention, perceived control, and weight loss: An application of the theory of planned behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49: 843-851.
- Thompson, A.P. (1983). Extramarital sex: A review of the research literature. *Journal of Sex Research*, 19: 1-22.